

יוצאים איש. מרגילים בבית

תקציר יום העיון

פארק ארץ התנ"ך ביער קק"ל

מורשת חינוך וקהילה

א' כסלו תש"ף | 29.11.19

פארק ארץ התנ"ך
יער קהילתי רמות

יוני יאן מאס קרייטיב בריינד

ISRAEL
ANTIQUITIES
AUTHORITY

רשות
העתיקות

החברה
למתנ"סים

מפת האזור מתוך שלט מכוון של קק"ל בשטח

התחברו אל מפת
Israel hiking map
באמצעות הטלפון הנייד שברשותכם וצאו
לסיור אל 20 נקודות עניין בפארק ארץ התנ"ך

בקרוב בפיסבוק שלנו
פארק ארץ התנ"ך
biblical park Jerusalem

ליצירת קשר | ד"ר ריקי יונה | rikiyona@gmail.com

© כל הזכויות שמורות. אין להעתיק תכנית זו או חלקים ממנה ללא אישור רכזת הוועדה

תוכן עניינים

4 ..... פתח דבר - פארק ארץ התנ"ך

6 ..... תכנית וסדר יום העיון

8 ..... היבטים לפיתוח עתידי - תקציר מתוך יום העיון

17 ..... תכנית פארק ארץ התנ"ך - תקציר מסמך יסוד

23 ..... "כרם היה לידידיו" - תקציר תכנית לשיקום ופיתוח פארק ארץ התנ"ך

פארק ארץ התנ"ך | מורשת חינוך וקהילה

יום העיון התקיים במינהל קהילתי רמות אלון, בשילוב סיור אל האתרים הארכאולוגיים שבפארק עצמו. הפארק ממקם סמוך ל"גן הקיפוד", במדרונות המערביים של שכונת רמות הירדנים אל נחל שמואל, וגובל בפארק המטרופוליטני של ירושלים.

פיתוח הפארק החל לפני מספר שנים, בעקבות גילוי הגיתות הראשונות מימי הבית הראשון, במהלך טיול תמים של תושב השכונה עם כלבו ביער רמות. לימים נתגלו בשטח הפארק גיתות נוספות, מתקנים חקלאיים החצובים באבן, דרך קדומה המשתלבת עם דרכי העלייה לרגל לירושלים, שומרות, מצודות, ועוד. לדעת החוקרים המעורבים באתר בפארק נמצאים שרידי כפר חקלאי מתקופת הבית הראשון ושלב נוסף מימי הבית השני. כל זה ביער ירוק של קק"ל, הכולל: ראות ירוקות צומח, חי, טבע, נוף מקראי, קיימות, ומקום לפנאי.

כמי שעסקה שנים רבות ביוזמות חינוך עם בני נוער בארץ ובתפוצות, העיסוק בשאלות של זהות ושייכות קשר לארץ, זיקה לתנ"ך והמשכיות, נראה בעיני מהותי ועיקרי לחינוך הדורות הבאים.

הפארק על ממצאיו הייחודיים מהווה מאגר משאבים בלתי רגיל לעיסוק בשאלות הנ"ל, ולטיפוח נושאי מורשת חינוך וקהילה. קסם לי הרעיון להחיות את המקום כמוזאון חווייתי ערכי, בחיק הטבע, היוצר קשר בין היסטוריה לעכשוויות בירושלים. בשימת דגש על פעילות עם בני נוער.

4
-

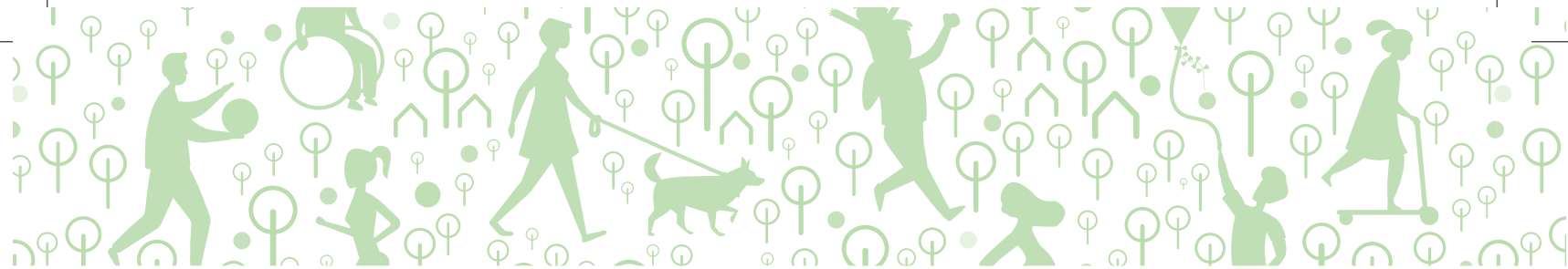
פיתוחו של פארק ארץ התנ"ך הוא תולדה של שיתוף פעולה מיוחד בין מינהל קהילתי, מוסדות חינוך, גופים שותפים, ומוסדות אקדמיים, עם עוגן ויוזמה של קהילה.

בתהליך רב שנתי מתמשך, ובשיתוף פעולה יוצא דופן בין הגורמים הנ"ל, נערכו עשרות רבות של פעילויות, סדנאות, אירועים סביב לוח השנה היהודי, סיורים, חפירות מחקר, פעולות לפיתוח תשתיות בפארק, והצבת שילוט תוכן שמשך מבקרים רבים.

יום העיון הנוכחי מהווה יום שיא בפעילות שנתי מתמשכת, ומתמקד בפיתוח מודעות המשתתפים לפארק ארץ התנ"ך כמאגר משאבים ייחודי למורשת חינוך וקהילה, ומעלה את הצורך המיידי לשימור, שחזור ופיתוח הפארק.

יום העיון הצטיין בתוכן עשיר ובהיבטים מקצועיים מגוונים, על כך תודתנו לכל המרצים. חוברת צנועה זו אינה מתיימרת להקיף את כל הנאמר ביום העיון, אלא מהווה תקציר לעיקרי הדברים שנאמרו ואשר יש להם השלכות להיבט עתידי של שימור ופיתוח הפארק - למורשת חינוך וקהילה.

אנו תקווה כי יום העיון הנוכחי הוא תחילתה של מסורת מתמשכת.

חובה נעימה להודות לכל אלה שסייעו בהכנתו של יום העיון:

מטעם רשות העתיקות מרחב ירושלים - ד"ר יחיאל זלינגר, מירב שי, כוכבה פיטרמן, עומר שליו, הדר שליו, דוד תנעמי.

גידי בשן, חנוך צורף. מטעם עיריית ירושלים- אריה קינג, יהודה נפתלי

גב' אסתי קירמאיר, אורן אדר, יעל בן עיון, יעל בראון, אילנית לוי

אבי לוי, אלדד חרט, בנצי פרצלן, שיראל דשבסקי, חביבה חפצדי, לאה כהן,

טובה גוטסמן, רבקה מזרחי, ציפי חיימוף, יפה ברוש, שירה זילבר, שרה ודר,

שאול יונה, רחל מזרחי, יעקב מזרחי

על ייעוץ שיווקי ופירסום בהתנדבות שהביאו לשדרוג יום העיון **אסתר אולך**

על צילומי סטילים ומדיה בהתנדבות **שאול יונה, ראובן הרמתי, עדי יונה, בנצי פרצלן, גל יונה**

מטעם קק"ל אזור ההר

מטעם מינהל קהילתי רמות אלון

מטעם הקהילה - מתנדבים

בברכה

ד"ר ריקי יונה

יוזמת ומנהלת תכנית פארק ארץ התנ"ך מטעם מינהל קהילתי רמות אלון

הממונה בעבר על קשרי חינוך ישראל תפוצות במשרד החינוך

תוכנית וסדר יום העיון

פארק ארץ התנ"ך ביער קק"ל מורשת חינוך וקהילה

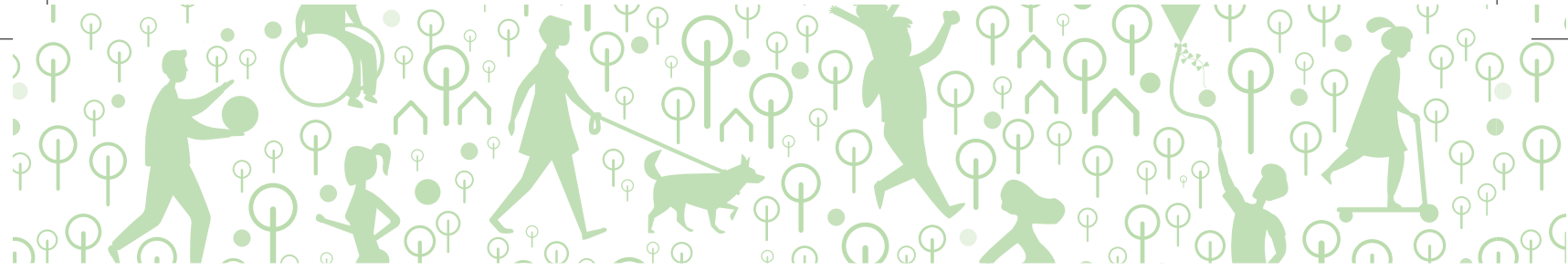
במעמד אריה קינג חבר הנהלת העיר ירושלים' מחזיק תיקי מנהלים קהילתיים, מורשת, וסביבה
ממצאים ייחודיים לתרבות, כלכלה וחברה בירושלים
מימי בית ראשון ושני, טיפוחם במעגלי קהילה, עיר וארץ.

יום ו' | א' כסלו תש"ף | 29.11.19 | מינהל קהילתי רמות אלון | רקנטי 6 ירושלים

תוכנית וסדר יום העיון:

8:00-8:30	התכנסות, תצוגה וכיבוד קל
8:30-9:00	קטעי נגינה: גב' שיראל דשנסקי מנהלת עמותת ניוגונים לעד ופסטיבל אנגל למוסיקה יהודית
	ברכות: גב' אסתי קירמאיר מנהלת מינהל קהילתי רמות אלון ד"ר ריקי יונה מנהלת מיזם פארק ארץ התנ"ך, מתנדבת מינהל קהילתי רמות ד"ר יובל ברוך ארכיאולוג מרחב ירושלים, רשות העתיקות מר שר שלום ג'רבי מנהל חטיבת החינוך, הקרן הקיימת לישראל מר אריה קינג חבר הנהלת העיר ירושלים, יו"ר המינהלים הקהילתיים, מורשת וסביבה
9:00-9:20	פרופ' עמיחי מזר פרופ' אמריטוס לארכיאולוגיה מקראית, האוניברסיטה העברית, חתן פרס ישראל העורך החקלאי של ירושלים בשלהי תקופת המלוכה, על רקע התפתחות העיר
9:20-9:40	ד"ר שיבי דרורי רכז מחקרי חקלאות ויין, מו"פ אזורי, מרצה בכיר אוניברסיטת אריאל החיפוש אחר הגפן הקדומה
9:40-10:00	ד"ר דפנה לנגוט ארכיאולוגית בוטנאית, אוניברסיטת תל אביב ממצאי חפירות מחקר פארק ארץ התנ"ך
10:00-10:15	דוד גלמן ארכיאולוג רשות העתיקות מבנים ופעילות חקלאית בצפון - מערב ירושלים בתקופת הברזל ב' 3 (המאה הז' לפנה"ס)
10:15-10:30	הפסקה
10:30-11:30	פאנל: פארק ארץ התנ"ך - משאב היסטורי, משמעות עכשווית והמשכיות מנחה: ד"ר יחיאל זלינגר רשות העתיקות משתתפים: מר יובל פרג'ון מנהל בית הספר הסביבתי אור תורה אריאל מר שר שלום ג'רבי מנהל חטיבת החינוך, הקרן הקיימת לישראל מר אריה קינג חבר הנהלת העיר ירושלים, יו"ר המינהלים הקהילתיים, מורשת וסביבה ד"ר גדעון בן דרור יו"ר התנועה להעצמת ירושלים
11:30-11:50	סיכום: מר בנצי פרצלן מתנדב בקהילה הצגת אפליקציה - מסלול סיור וירטואלי בפארק ארץ התנ"ך
12:00-13:30	מר דוד תנעמי ארכיאולוג, רשות העתיקות סיור אל ממצאים ארכיאולוגיים - בפארק ארץ התנ"ך

היבטים לפיתוח עיתידי תקציר מתוך יום העיון פארק ארץ התנ"ך

מליאה פתיחה והרצאות

ד"ר ריקי יונה | מנהלת תוכנית פארק ארץ התנ"ך דברי פתיחה ליום העיון

הציגה קונספט כללי ליום העיון כדלקמן: התוכנית מתפתחת תחת חסות המינהל הקהילתי וקק"ל כבעלת השטח, בגיבוי מקצועי של רשות העתיקות, ואוניברסיטת תל-אביב. שותפים לרעיון גופים חשובים ובהם: עיריית ירושלים, מוזאון ארצות המקרא, אקדמיה, מוסדות חינוך, וקהילה מגוונת. התוכנית הינה רק בראשית הדרך - אך כבר עכשיו ברור שהמתקנים בפארק הם מימי הבית הראשון והבית השני, ועדיין רב הנסתר מן הנגלה.

בפארק מאגר משאבים ייחודי הכולל:

- דרך קדומה המשתלבת עם דרכי העלייה לרגל לירושלים
  - העורף הכלכלי של ירושלים הקדומה
  - תעשיית היין הקדומה לירושלים ולבית המקדש
  - ובנוסף, הפארק נמצא ביער ירוק קק"ל התורם: ריאות ירוקות, נוף, סביבה, צומח, חי, מקום לפנאי, וטבע עירוני.
- יום העיון** - מגמתו עם הפנים קדימה לפתח את הפארק למורשת חינוך וקהילה: ליצור חוויה מוזאלית בחיק הטבע, להחיות את התנ"ך, להציג לציבור את העומק ההיסטורי של המקום, לעלות לרגל לירושלים על דרך עולי הרגל הקדומה, ולקשור בין היסטוריה לעכשוויות בירושלים.

8
—

ד"ר יובל ברוך | ארכאולוג, מנהל מרחב ירושלים | רשות העתיקות נשיאת דברים בפתח יום בעיון

אני מלווה את הפרויקט הארכאולוגי-קהילתי המתקיים ביער רמות במשך שנים ומכיר בייחודיות שלו. לפיכך, צוות מרחב ירושלים של רשות העתיקות נרתם בכל מרצו לסייע לקיומו של כנס זה מתוך תקווה להמשיך את שיתוף הפעולה עם קהילת שכונת רמות.

בשנים האחרונות חל מהפך במחקר הארכאולוגי של העיר ירושלים ומכוני מחקר וחוקרים חשובים בחרו להצטרף לעשייה הארכאולוגית המובלת על ידי רשות העתיקות. לצערנו עדיין מדובר בהיקפים מצומצמים כאשר חוקרי אוניברסיטת תל אביב הם הנחשון של מגמה זו, מגמה שאני תקווה שרק תלך ותגדל.

יתרה מזאת, הכנסתם של כלי מחקר מתקדמים לתחום הארכאולוגיה הופכים את העשייה בירושלים למעין סטארטאפ ארכאולוגי. מחקר חלוצי כזה נערך בשנים האחרונות גם בפארק ארץ התנ"ך שביער רמות, בהובלתה של ד"ר דפנה לנגוט מאוניברסיטת תל אביב ועמיתים נוספים.

המחקר הארכאולוגי ביער רמות מהווה דוגמה למחקר מדעי מתקדם המתמקד בחקר הסביבה והנוף. מחקר כזה הוא למעשה השלמה ותוספת רבת ערך למחקר הארכאולוגי רב המשאבים שנערך באזורי העיר העתיקה וסביבותיה, כדוגמת עיר דוד ורחבת הכותל.

המחקר הארכאולוגי של נופי התרבות ואף זה שנערך ביער רמות עוסק בהתפתחות הנוף ועיצובו לאורך ההיסטוריה, ובצורה שבה הוא מתקיים על ידי חוקרי רשות העתיקות ועמיתנו מאוניברסיטת תל אביב ומכוני המחקר האחרים, ניתנת ההכרה לתרומתה של כל חברה וציוויליזציה להתפתחותו הנוף.

ועוד עניין, מתברר שהארכאולוגיה כשהיא משולבת בתהליכי תכנון ופיתוח תורמת לאיכותם של אלה, ומכאן שגם לאיכות חיי התושבים ולעיר עצמה.

לפיכך אנו מצפים שמוסדות התכנון יכירו בארכאולוגיה של יער רמות כמשאב מניב ולא כנטל, ויראו בפרויקט ייחודי זה דוגמה שממנה יצמחו פרויקטים אחרים בשכונת רמות, שבה צפונים אתרים ארכאולוגיים נוספים, חלקם חשובים ומיוחדים במיוחד.

פרופ' אמריטוס, עמיחי מזר | ארכאולוגיה מקראית | האוניברסיטה העברית **נושא ההרצאה: העורף החקלאי של ירושלים בשלהי תקופת המלוכה, על רקע התפתחות העיר**

עד למאה ה-8 לפסה"נ ירושלים התקיימה על הגבעה המזרחית של העיר הכוללת את עיר דוד והר הבית. במרוצת המאה ה-8 העיר החלה להתרחב לעבר הגבעה המערבית (הרובע היהודי והארמני והר ציון) ומספר תושביה גדל מאוד עד לכ-15000 עד 20000 תושבים. בתקופה זו העיר הגיעה לשיא פריחתה, וזו גם תקופת יצירה רוחנית ויחודית, שהרי בה נכתבו לדעת חוקרים רבים מן הטקסטים המקראיים. גידול זה של האוכלוסייה, וכן הקטנת השטחים החקלאיים שעמדו לרשות ממלכת יהודה בשפלה עקב הכיבוש האשורי בימי חזקיהו (701 לפנה"ס) חייבו פיתוח תשתית חקלאית בסביבת העיר עצמה. זהו הרקע להופעתם של כפרים, חוות (ובהן ככל הנראה חוות ממלכתיות), מתקנים חקלאיים רבים וכן מצודות, מגדלים ומבנים ממלכתיים שהתגלו מסביב לירושלים, ובמיוחד לאורך רכס תלפיות - ארנונה-רמת רחל, עמק נחל רפאים בדרום ונחל צופים-שורק בצפון. אלו סיפקו ככל הנראה חלק ניכר מן המוצרים החקלאיים שתושבי העיר נזקקו להם, וכן שימשו לגידול גפנים וייצור יין בקנה מידה גדול. אזור רמות תופס מקום חשוב בחקר תופעה זו, בהיותו במרכז הציר הצפוני של מערכת יישובית מורכבת משלהי תקופת המלוכה המתחילה בגבעה הצרפתית (שם התגלתה מצודה קטנה) עוברת דרך שכונות רמת שלמה ורמות של היום (חירבת אל בורג' בצפון השכונה והאתרים בדרום השכונה), חורבת עלונה (ממערב לרמות) וממשיכה עד לתל מוצא.

ד"ר שיבי דרורי | רכז מחקרי חקלאות ויין | מו"פ אזורי | מרצה בכיר | אוניברסיטת אריאל **נושא ההרצאה: החיפוש אחר הגפן הקדומה**

יש פה חזון, מה שראיתי ביחד עם צוות אוניברסיטת תל אביב, זהו מתחם יוצא דופן של גיתות מימי בית ראשון בכמות ובריכוז על שטח מצומצם. במתחם כזה ניתן ליצור הרבה מאוד יין, עדות לתעשיית יין בהיקף תעשייתי גדול, אולי ממלכתית. במחקרי יש מטרה פרקטית לייצר יין מזנים מסורתיים מקומיים שמתקשרים לעולם התנ"ך, וייחודיים לארץ ישראל. כתבנו תכנית משותפת עם אוניברסיטת תל אביב, לשחזור הגת ותהליך הפקת היין, עם גידול זנים עתיקים. אני מקווה מאוד להיות שותף לעבודה זאת, ולמצוא יחד עם הארכאולוגים חרצני גפן באזור הגיתות, שיאפשרו זיהוי הזנים ששימשו ליצירת יין במקום. כולי תקווה שימצא התקציב לביצוע עבודה רחבה ויסודית באתר במתחם. יש לזה חשיבות גדולה מאוד, ותודה שחיברתם אותי למחקר זה.

ד"ר דפנה לנגוט | ארכאולוגית בוטנאית | אוניברסיטת תל אביב

נושא ההרצאה: ממצאי חפירות מחקר - פארק ארץ התנ"ך

המרחב בשכונת רמות ידוע כעתיר במתקנים חקלאיים, ועורק נחל שורק עתיר בבתי חווה ומקומות אחסון ליין, נחפר בעבר ע"י חוקרים מהאוניברסיטה העברית, וע"י רשות העתיקות. לאחרונה ע"י פרופ' יובל גדות, ד"ר דפנה לנגוט וניצן בן מלך מאוניברסיטת תל אביב. המדרון ברמות בפארק ארץ התנ"ך משמש מקרה בוחן לפיתוח שיטת תיארוך למתקנים ארכאולוגיים, שעד כה היה קשה לתארם. במחקר משתמשים הארכאולוגים בתיארוך בשיטת הלומיניסנציה, המאפשרת מדידה של חשיפה אחרונה לאור. התיארוכים מתבצעים במעבדתה של ד"ר נעמי פורת מהמכון הגיאולוגי בירושלים. כך למשל תוארכו גלי סיקול במדרון ברמות לסוף תקופת הברזל, קרי 2600 שנים לערך לפני זמננו. היתרון במדרון ברמות, שנראה כי לא היה בשימוש בתקופות מאוחרות, ולכן מהווה קפסולה שנשמרה בזמן, המייצגת חקלאות מסורתית בתקופת בית ראשון

מר דוד גלמן | ארכאולוג | רשות העתיקות

נושא ההרצאה: מבנים ופעילות חקלאית בצפון-מערב ירושלים בתקופת הברזל ב' 3 (המאה ה'ז' לפנה"ס)

בחפירות הצלה לקראת הרחבת בנייה בשכונת רמות, נתגלו 4 מבנים מאסיביים ובהם: חדרים מרופפים, אולי קומה נוספת, כלי אחסון רבים לתוצרת חקלאית של הגפן: קערות, קדרות, סירי בישול, פערורים רבים, טאבון, כלי חרס וכלי אבן, ידיעות של קנקנים עם חריטות. יתכן ואלה הם מרכזי המינהל של התוצרת החקלאית. התוצר מרמות ייתכן שהועבר לכאן. בגלל שממלכת ישראל הוגלתה, והשלטון הוא שלטון אשורי הגובה מס, יש כאן פליטים ויש צורך בהרחבת שטחי עיבוד חקלאי, לכן עיבדו שטח טרשי זה. במוצא יש ממגורות, כאן יש ריכוז של כלי אחסון. הכל מתקשר לתמונה רחבה של פעילות חקלאית אינטנסיבית. אחרי חורבן ממלכת יהודה, האזור כולו ננטש, ולא עובד יותר.

פאנל פארק ארץ התנ"ך - משאב היסטורי משמעות עכשווית והמשכיות

מנחה | ד"ר יחיאל זלינגר | מנחה מדעי מרחב ירושלים | רשות העתיקות

דוברים:

גב' שירה זילבר | מורה לגאוגרפיה וסביבה | בעבר בבי"ס סביבתי אור תורה אריאל

הייחודיות של פארק ארץ התנ"ך למוסדות החינוך, ובמיוחד לבי"ס סביבתי הוא בכך שמשמש כמשאב מקומי קרוב ובמרחק הליכה. יש לו חשיבות בחינוך, בהנחלת ערכים, יצירת שייכות וקשר למקום, והרגשת גאווה יישובית. התכנים בפארק יכולים לשמש לחיזוק הנלמד בכיתה, ושילוב היבטים דתיים חקלאיים. הפעילות בפארק מאפשרת מפגשי נוער בין אוכלוסיות שונות בחפירות ארכאולוגיות בשכונה, תוך תרומה לקהילה.

גב' אסתי קירמאיר | מנהלת מינהל קהילתי רמות אלון

יש לנו חלום שהילדים והנוער שמטיילים ביער ישתתפו בחפירות ארכאולוגיות מתפתחות שחושפות את העבר של העם שלנו מימי בית ראשון ובית שני, ויבינו שהעבר הוא לא רחוק, הוא קרוב כאן בשכונה שלנו, ויש רצף שמקשר בינו עד היום. חשוב לנו חיבור האנשים לעבר, לטבע, ולמורשת, נושא השייכות למקום, ושנוער יהיה מחובר וירצה להישאר כאן בשכונה. זה יוצר תחושה של משמעות לאותה פיסת אדמה או חרס שנמצאו בחפירות. יש לנו בשכונה בתי"ס סביבתיים, כמו "אור תורה", בי"ס ממלכתי "מופת" וממלכתי "תבל" - עם חיבור ליער. הקהילה על כל גווניה, מחוברת ליער, ויש פה עולם תוכן עצום, והנושא כולו מובל על ידי תושבים בתמיכה שלנו. צריך לשחזר את המקום כך שיאפשר חוויה חינוכית, יש צורך להנגיש את המקום לאוכלוסיות שונות.

מר אריה קינג | חבר הנהלת העיר ירושלים | יו"ר המינהלים הקהילתיים, מורשת וסביבה

מה שקורה כאן היום בפארק ארץ התנ"ך זה שילוב מושלם ומדהים של שלושה גורמים: מורשת סביבה וקהילה וכל זה קורה תחת חסות מינהל קהילתי רמות אלון. אני מלווה את תכנית פארק ארץ התנ"ך עוד מהקדנציה הקודמת שלי. זהו מודל מוצלח ואני מחכה לעוד דברים דומים כאלה במינהלים קהילתיים אחרים. היה דיון בוועדה המחוזית, ומדברים על אופציה לשימור. המטרה שלי בעירייה להשפיע כמה שיותר להתייחס לאתרים בעלי עומק היסטורי

כמו פארק ארץ התנ"ך, ולמגוון החי והצומח שהולך ונעלם, אם לא נשמור אותם לא תהיה מורשת. לא תמיד בעלי ההחלטות מבינים את זה. העשייה שלכם חשובה יום עיון זה מביא להשפעה ולמודעות לחשיבות השימור. בואו עם רעיונות לביצוע ונקדם תקציבית. רעיון צעדת התנ"ך על דרך עולי הרגל הקדומה בפסח שהועלה כאן, הגישו תכנית ותקציב ביצוע.

ד"ר גדעון בן דרור | יו"ר התנועה להעצמת ירושלים | בעבר יועץ בוועדת החינוך בכנסת | סמנכ"ל משרד החינוך לתשתיות ובנייה

"עם שאינו מכבד את עברו ההווה שלו דל ועתידו לוט בערפל" (יגאל אלון)

בפארק ארץ התנ"ך מאגרי מורשת היסטוריים בלתי רגילים, תעשיית היין, שרידים של מבנים מבית ראשון ושני, ודרך עולי הרגל לירושלים, הדרך לא נחקרה מעולם, ולא ממנפים אותה לצורך חיזוק התודעה היהודית של הקשר שלנו לכאן.

רק במינהל הקהילתי רמות אלון יש שילוב של כל הדברים האלה, ויש לפתח אותם. דבר נוסף, יש 400 יערות קהילתיים של קק"ל בארץ. זה היער הקהילתי היחיד שיש בו משאבים עם עומק היסטורי ושילוב כוחות כזה. זה רק חזון התחלתי, ולכן צריך לנקוט בצעדים הבאים: 1. להכריז על פארק ארץ התנ"ך כאתר לשימור. 2. לקבל החלטה שמקיימים צעדת תנ"ך בפסח על דרך עולי הרגל הקדומה. 3. אלה צרכים אמיתיים שמצריכים תקציבים. יש משרד למורשת, יש משרד חינוך. יש כאן פוטנציאל בלתי רגיל של מאגרי משאבים שנוגע לעוצמה החברתית שלנו ואותם יש למנף.

סיכום הפאנל

ד"ר יחיאל זלינגר | מנחה מדעי מרחב ירושלים | רשות העתיקות

פארק ארץ התנ"ך הוא ניסיון ליצור נקודה ארכאולוגית ירוקה שתישאר פה. הממצאים פה מיוחדים. יש לחשוב על אלטרנטיבות אחרות לבניה, במקומות אחרים. אנו מנסים להכניס את פארק ארץ התנ"ך לפרוייקט "אמץ אתר" שמתקיים בכל הארץ, ובודקים ייתכנות של זה. בכך נתרום חלקנו ברשות העתיקות, מעבר למה שעשינו ועושים עד היום, וביום עיון זה. אנו פונים אליך מר ארייה קינג, בכובעים הרבים שלך כנציג העירייה להשמיע את קולנו, ולעזור לנו הן בהחלטה על שימור המקום, והן בהשקעת כספים. להיעזר בגופים כמו המשרד לירושלים, ומשרד החינוך לפתח את פארק ארץ התנ"ך, לעבר השלב הבא.

הצגת אפליקציה סיור וירטואלי על מפת Israel hiking map אל 20 נקודות עניין בפארק ארץ התנין, הצגה אינטראקטיבית

מר בנצי פרצלן | מתנדב בקהילה

כל מבקר יכול להתחבר למפה מהטלפון הנייד שלו, ולסייר עצמאית באתרים הארכאולוגיים שבפארק. התוכן לנקודות העניין הוכן ע"י תלמידי בתי"ס בשכונת רמות, בהדרכת רשות העתיקות בלוי ד"ר ריקי יונה. הוכן מסלול עגול לסיור. בנצי ממליץ לטפח את השביל ולהגישו לוועדה לסימון שבילים.

סיור לפארק ארץ התנין

הדרכה | מר דוד תנעמי | ארכאולוג | רשות העתיקות

הסיור כלל נקודות עניין כדלקמן: כרם ישעיהו, משטח אבן דמיו גורן, גת קורות מימי בית ראשון, שושנת רוחות מקראית ותצפית נוף, אבן ריסוק, מגדלים מונומנטליים, שומרה, כבשן סיד, יתד גבול הקו הירוק, 1967, והליכה על דרך עולי הרגל הקדומה לירושלים. המטיילים הבחינו בשלטי צמחי מקרא, ובהם פסוקים מאפיינים, פרי עבודת תלמידים וקהילה.

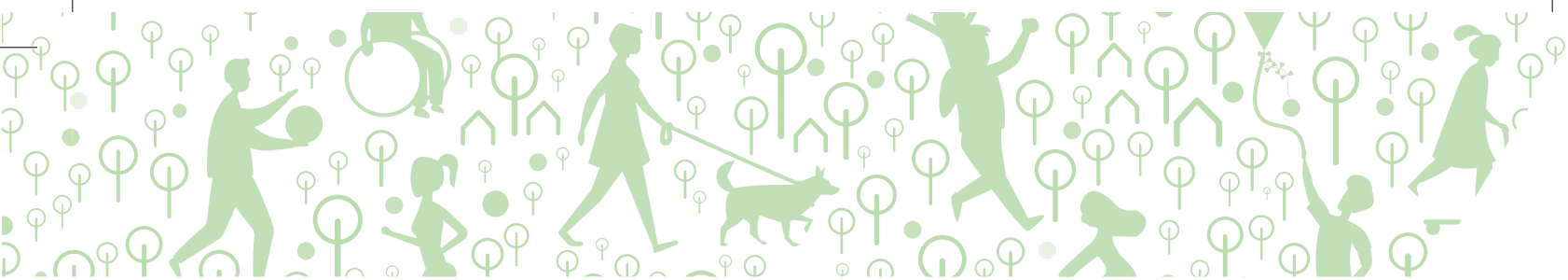
תצוגות

- א. מרעיון לביצוע בפארק ארץ התנ"ך
- ב. תצוגה של חרסים מימי בית ראשון ושני שנמצאו על פני השטח בפארק ארץ התנ"ך, עזרי הוראה - באדיבות רשות העתיקות
- ג. שולחן תנ"כי - תצוגת מתנדבות פורום נשות רמות
- ד. כרמים ויין בהרי יהודה מאז ועד היום - תצוגת יינות טפרברג
- ה. כותבים עלינו בארץ ובעולם
1. הסופרת אנה לוין, הצגת ספר באנגלית שפורסם בתפוצות ותוכנו: פארק ארץ התנ"ך - אתר ארכאולוגי שנתגלה בעזרת הכלב - צח, גיבור הסיפור.
2. הצגת הספר "צח והיער הקסום" ספר שנכתב ע"י תלמידים המעורבים בפיתוחו של פארק ארץ התנ"ך - ביטוי של נוער לשמירה על שטחים פתוחים מפני בנייה.

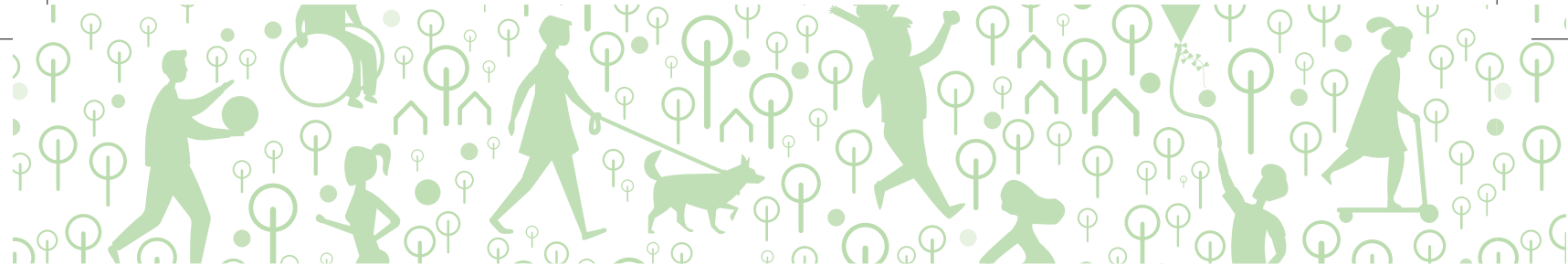
מוזמנים ליום העיון

נציגי גופים שותפים: עיריית ירושלים, קק"ל, רשות העתיקות, אנשי אקדמיה, חניכי קורס מורי דרך של משרד התיירות, חברי התנועה להעצמת ירושלים, מינהל קהילתי רמות אלון, מנהלי בתיה"ם, תלמידים, מתנדבים פעילים, קהילה מגוונת, אורחים. ובסה"כ נכחו כ - 130 אנשים.

אירוע עלייה לרגל לירושלים במעמד ראש העיר היום - משה ליאון בהשתתפות תיאטרון "שבט יהודה", פורום נשות רמות, מוסדות חינוך וקהילה מגוונת.

דרך קדומה בפארק ארץ התנ"ך המשתלבת עם דרכי העלייה לרגל לירושלים בשלושת הרגלים

יוצאים איפה. מנקלים בבית

תקציר מסמך יסוד

תכנית פארק ארץ התנ"ך

פיתוח מאגר משאבי מורשת חינוך וקהילה
ביער קק"ל - קהילתי רמות ירושלים

ממצאים ייחודיים במרחב כפרי קדום, לתרבות, כלכלה וחברה

בירושלים מימי ראשון ושני, וטיפוחם במעגלי קהילה, עיר, ארץ.

מגישה ד"ר ריקי יונה - רכזת ועדת ההיגוי לתוכנית

המסמך אושר על ידי הגופים השותפים בוועדת היגוי מיום 6.6.2017

חזון

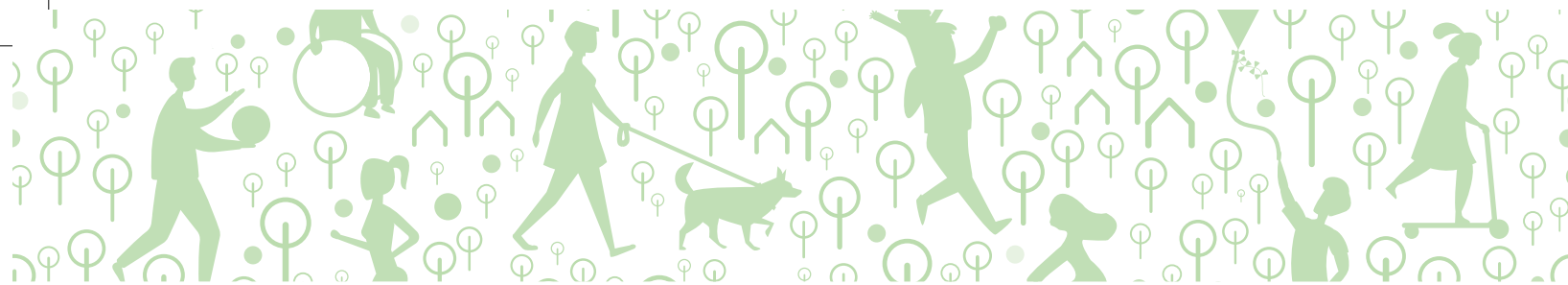
עיגון הנושא באתר בעל ערך היסטורי ובמרחב גיאוגרפי כפרי בפרברי ירושלים בו חיו בתקופת המקרא, ימי הבית הראשון והשני, ואשר הווה את העורף הכלכלי של ירושלים הקדומה.

פיתוח הפארק על ממצאיו כמוזיאון חוויתי פתוח, הממחיש את החיים, החברה, והכלכלה של ירושלים דאז, כמנוף חינוכי בדגש על נוער בארץ ובתפוצות, כפרויקט קהילתי, עירוני, ולאומי בירושלים.

החייאת התכנים של סיפורי המקרא, ומשמעות דברי הנביאים באמצעות ארכיאולוגיה, טבע ונוף של הרי ירושלים, וביסוס התנ"ך כטקסט תרבותי מכונן – "כי מציון תצא תורה".

שחזור החוויה של העלייה לרגל לירושלים אז, כמנוף למורשת וחינוך.

אתגרים

■ **מיקום האתר** - סביבה תיירותית בעבר ובהווה: בשער הכניסה לעיר, במורדות המערביים של שכונת רמות, משיק לעמק הארזים, פארק מטרופוליני ירושלים, ועינות תלם, בשכנות לחווה האורגנית טור סיני.

■ **מרחב התפתחותי** - אדמות קק"ל ומדינה, מוגדר כשטח פתוח לשימור נופי. פוטנציאל להרחבה מודולרית וחבירה לפארקים ואטרקציות בסביבה.

■ **דרכי גישה** - ריבוי דרכי גישה לאתר: מצפון, דרום, מזרח, ומערב. מקושר גם בנתיב רגלי המסומן כשביל ירושלים.

■ ייחודיות ומיוחדות - 3 היבטים חדשים בירושלים למורשת חינוך וקהילה:

- דרך קדומה המשתלבת עם דרכי עולי הרגל לירושלים ולבית המקדש.
- העורף הכלכלי של ירושלים הקדומה - אסם התבואה ותוצרי הגפן.
- תעשיית היין לירושלים בימי הבית הראשון והבית השני.
- כל זה בתוך יער ירוק קק"ל - ריאות ירוקות, טבע צומח וחי, איכות סביבה וקיימות, טבע עירוני ומקום לפנאי.

היבטים אלה נותנים אור על החברה התרבות והכלכלה של ירושלים הקדומה והם **מנוף ועוגן לקשר בין היסטוריה לעכשוויות בירושלים** כי במרחב הזה, חיו יהודים בתקופת הבית הראשון וגם בימי הבית השני, ואנו חיים כאן כיום. יש חשיבות רבה למורשת, חינוך, וקהילה בחקר שרידים אלה ושימורם כחלק ממורשת היסטורית.

■ **מכלול אזורי** - מגוון של אתרים תנ"כיים סמוכים שיכולים להוות רצף נושאי:

מי נפתח	גבול בין שבט יהודה ובנימין
מוצא	תל מפתח להבנת כלכלת ירושלים דאז, ישוב מהתקופה הכנענית, נמצאו בו ממגורות -אסם התבואה של ירושלים הקדומה, ערבות מוצא שמשו את בית המקדש
גבעת עלונה	ממצאים מימי הבית הראשון והבית השני
נבי סמואל	מצפה המקראית- המקום בו שפט שמואל הנביא את העם, תוואי עולי הרגל לירושלים
חרבת אל בורג'	אתר ארכאולוגי -בו נמצאו כדים עם הכיתוב "למלך", יש סוברים מקומה של בארות, אחת מערי הגבעונים הנזכרת בספר יהושע

■ **מקום אותנטי** - בו התרחש הסיפורי התנ"כי בפרברי ירושלים, כאן התהלכו: נביאים, כשמואל וישעיהו, מלכים כשאל, וכוהנים בדרכם מבית המקדש למוצא וחזרה, בהביאם ערבות טריות להניף בקרנות המזבח בחג סוכות.

■ **ארכיאולוגיה** - לפי דעת החוקרים המעורבים באתר, בפארק נמצאים שרידי אחוזה חקלאית (אדמות מלך או מקדש) מתקופת הבית הראשון שהמשיך להתקיים גם בימי הבית השני. באתר נראים על פני השטח ללא חפירה, מתקנים חקלאיים רבים ובניהם: משטח אבן דמוי גורן, כבשן סיד, בסיסי מגדלים, מחצבה, שומרה, אבן רחיים, ו6 גתות מתקופת בית ראשון, המצביעים יחד עם מתקנים נוספים שנמצאו לאורך נחל צופים, על ייצור יין בממדים תעשייתיים לצורך אספקה לירושלים, ואולי אף לבית המקדש. בחפירות הצלה שנערכו בשכונת רמות א' בפרויקט "מצפה רמות", נתגלה מבנה מרשים מימי הבית הראשון ובו כדים רבים

אשר כנראה שימשו מקום אחסון לתוצרת חקלאית - היין והתבואה של ירושלים הקדומה. ממצאים רבים מתקופה זו נתגלו גם בגבעת עלונה, ממערב לגבעת מצפה נפתוח. אתר פארק ארץ התנ"ך, על ריכוז ממצאיו החקלאיים שנשמרו היטב, והרצף הישיר שלו אל מוצא, גבעת עלונה, מצפה רמות, ונחל צופים, מהווה משאב ידע ייחודי על העורף הכלכלי של ירושלים הקדומה, החברה התרבות והכלכלה של ירושלים, וחקלאות ההר המקראית.

■ **ארכיאולוגיה נופית -** בכדי לחלץ את עברה החקלאי של הגבעה מערפילי העבר יש להשתמש בשיטות ארכיאולוגיות-מדעיות מתקדמות ביותר שיאפשרו זיהוי שרידים בוטניים, הבחנה בפעולות דישון הקרקע ויאפשרו תיארוך הפעילות החקלאית בשיטת ה OSL. נוצר שתוף פעולה מקצועי בשיתוף אוניברסיטת ת"א ורשות העתיקות לפתוח האתר.

■ **טבע סביבה נוף וצומח -** באתר עושר ביולוגי נדיר: 2 להקות של צבי ארץ ישראלי הנמצא בסכנת הכחדה בעולם. כאן ובאתר מצפה נפתוח המשמש כבית גידול, חיים כ 60 צבאים, ציפורים חורפות מאירופה, צמחי מאכל ותבלין מקראיים, הגדלים בנוף תנ"כי של הרי יהודה - נוף של טרשים וטרסות.

■ **מורשת חינוך וקהילה ב 3 מעגלים: קהילתי, עירוני, לאומי.**

קהילת רמות, היא קהילה מחוללת אתר, אשר נרתמה לאמוץ האתר, ומהווה הון אנושי להמשך פיתוחו. המשאב הארכאולוגי הוא מנוף בלתי רגיל לקשרי חינוך ומורשת בקהילה, עיר וכמשימה לאומית בקשר עם התפוצות.

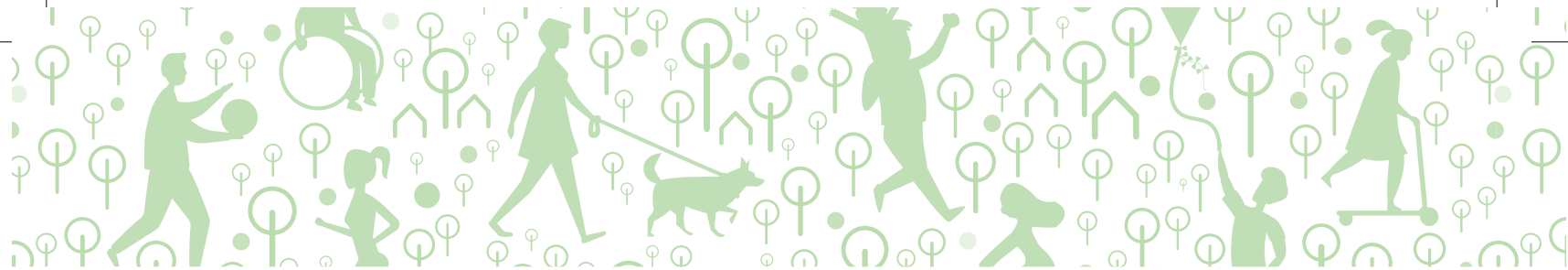
האפקט והאימפקט

פיתוח האתר הוא פלטפורמה טובה לפיתוחה של ירושלים. יש חשיבות רבה לקידום אתרי מורשת - פנים וחוץ, בעיר ירושלים ובסביבתה הקרובה.

זהו אתר למורשת חווייתית, הממחישה את החיים הכלכלה והתרבות של ירושלים הקדומה כעוגן לפיתוחה כיום. החדשנות והמיוחדות הם מנוף לצמיחת ירושלים בהיבטים כלכליים, יצירת מקומות עבודה, הקמת חברות חדשות, ויצירת קשרי שיתוף.

בנוסף לכל האמור לעיל זהו אתר עם היבטים ערכיים, קהילה, קשר עם העולם, קשר ישראל תפוצות, ומנוף ועוגן להעצמת ירושלים כעיר התנ"ך.

קבוצות עניין

■ מפעלים חינוכיים של קהילות יהודיות בעולם

בדגש על קבוצות בני נוער וצעירים: קבוצות "תגלית - Birthright", "החוויה הישראלית - Israel Experience", "Masa Israel", "UJC", תנועות נוער, מכינות "צבר - Zabar", הידוק הקשר עם מרכזי קהילות יהודיות בעולם - Jewish Center, סביב התנ"ך כטקסט תרבותי משותף מכונן.

■ קבוצות המתעניינות בתנ"ך ובאתרי נביאים

מטיילים בעקבות נביאים, זוהי תיירות הצמאה לאתרים שהם מחוץ לציר הרגיל - בעקבות חווית דברי הנביאים שנאמרו פה, נביאים כישעיהו, וכשמואל. והליכה בדרך עולי הרגל, נושא חזון אחרית הימים, וקבוצות לימוד הברית הישנה. **ארגוני סביבה ואקולוגיה** - ארגונים בעולם, חוקרים, קבוצות עניין בנושא חקלאות קדומה וקישורה להווה.

■ בעלי תעשיות היין - בעלי יקבים בעולם

■ גופי חקלאות וקיימות - מו"פ - שיטות חקלאות קדומות כמנוף להשבחה בעתיד.

■ קבוצות לשיתוף אקדמי - בתחום היסטוריה, גאוגרפיה, חקר התנ"ך, חקלאות, אקולוגיה,

■ יוזמי מפגשים בין דתות - מפגשי תנ"ך, הברית הישנה, בתאום משימות/ נושאים.

■ גופים להנחלת מורשת וחינוך - צה"ל, מכינות קדם צבאיות, מוסדות חינוך, גימלאים, מינהלים קהילתיים, קבוצות עניין - לטייל בשבילי התנ"ך.

היבטים ארגוניים

התוכנית מתפתחת תחת המטריה של מינהל קהילתי רמות אלון כמוביל התוכנית, וקק"ל כבעלת השטח ביער קהילתי קק"ל רמות, על פי מודל קק"ל. בגיבוי מקצועי ומעשי של רשות העתיקות, ומוסדות אקדמיים, ובשיתוף גופים וקהילה.

גופים שותפים לרעיון

קרן קיימת לישראל, מינהל קהילתי רמות אלון, רשות העתיקות, עיריית ירושלים, משרד החינוך, פארק ירושלים, המחלקה לארכיאולוגיה באוניברסיטת תל אביב, המכון הגיאולוגי בירושלים. מו"פ חקלאות ויין אוניברסיטת אריאל, האגף לשימור אתרי מורשת במשרד ראש הממשלה, התנועה להעצמת ירושלים, מיזם 929 תנ"ך ביחד, מוזאון ארצות המקרא, מוסדות חינוך, מתנדבים פעילים, גימלאים, קהילות מגוונות.

תקציר:

ד"ר ריקי יונה - מנהלת מיזם פארק ארץ התנ"ך, מטעם מינהל קהילתי רמות.
הממונה בעבר על קשרי חינוך ישראל תפוצות במשרד החינוך.

ד"ר גדעון בן דרור - יו"ר התנועה להעצמת ירושלים, בעבר יועץ בוועדת החינוך בכנסת, וסמנכ"ל לתשתיות ובנייה במשרד החינוך.

יום המעשים הטובים בהשתתפות תלמידים וקהילה - הכשרת חלקה בפארק ארץ התנ"ך לנטיעת כרם ישעיהו

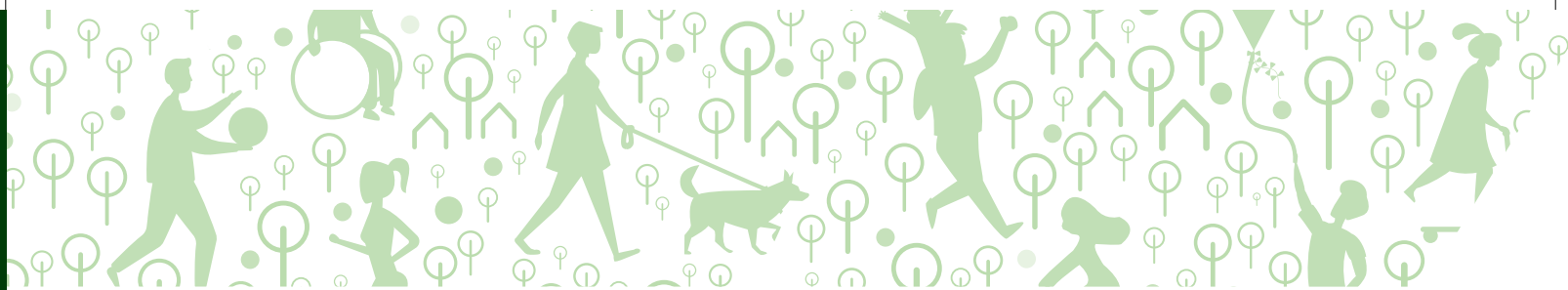

תקציר תכנית לשיקום ופיתוח פארק ארץ התנ"ך בשיתוף מקצועי בין גופים ואקדמיה

23

"כרם היה לידידי"

החייאת תעשיית היין מתקופת המלוכה
במרחבי הטרשים של יער רמות

”כרם היה לידידי”

החייאת תעשיית היין מתקופת המלוכה במרחבי הטרשים של יער רמות

התכנית נכתבה בשיתוף פעולה בין פרופ' יובל גדות, אוניברסיטת תל אביב, ד"ר שיבי דרורי, אוניברסיטת אריאל וד"ר ריקי יונה מנהלת פארק ארץ התנ"ך מטעם מינהל קהילתי רמות אלון.

תקציר תכנית

בהצעה המצורפת מוצגת תכנית לפיתוח מרחב תיירות וחינוך במורדות המערביים של יער רמות. עדויות ארכיאולוגיות מלמדות שזירה זו שימשה לגידול גפן וייצור יין בתקופת מלכי יהודה [מאות 8 - 6 לפני הספירה]. במרחב ריכוז יוצא דופן של גתות חצובות בסלע, ערימות סיקול, קירות חלקה וטרסה ומבני אבן.

חפירות ארכיאולוגיות מקדימות של אוניברסיטת תל-אביב הראו שבשטח הגן שימור מעולה גם של מתקנים קדומים ביותר וגם של החומר האורגני הקדום. תוצאות אלו הן עדות אילמת לניצול אינטנסיבי של המורדות הטרשיים לגידול גפן והפקת יין בתקופה בה הייתה ירושלים בירת ממלכת יהודה ומקום משכן המקדש. מסתבר שהתפתחויות היסטוריות שונות הותירו באזור זה את טביעת ידם של החקלאים הקדומים מבלי שאלו כוסו בפעילות מאוחרת יותר. שטח הגן מהווה לפיכך הזדמנות חד פעמית להכיר, לשמר ולפתח מרחב חקלאי מקראי ולהציג כמזאון חוויתי לציבור. בחזוננו נפתח שלושה מתחמים:

■ **מתחם חפירות ארכיאולוגיות עם תיירים** כמקור המידע לשחזור התעשייה הקדומה

■ **מתחם שחזור כרם קדום**

■ **מתחם ליצירת יין כדגם בגת קדומה משוחזרת**

הכפר החקלאי המשוחזר, יוכל לספק למבקר היבט כלכלי חברתי קיומי של ירושלים הקדומה, הנותן ממד נוסף לתיירות על פני עיר דוד למשל, בהיבט כלכלי-תעשייתי של ייצור היין לבית המקדש.

הוא יהווה דגם חוויתי ומוחשי המציג את התרבות, החברה, תעשיית היין של ירושלים הקדומה. וחווית העלייה לרגל לירושלים.

ניסוי ראשוני שערכנו בפארק ארץ התנ"ך, אישר כי חלק מהמתקנים החקלאיים באזור אכן שימשו בתקופת הברזל-תקופת ממלכת יהודה ההיסטורית וירושלים-בירתה. בעזרת שילוב של מחקרים ממדעי הטבע אודות ה DNA ועל תיארוך OSL המזהה תזוזת קרקעות נוכל לשחזר את מיני הגפן שגודלו במקום וכך לייצור שחזור נאמן של חלקות גידול הגפנים ודרך ייצור היין. כל אלו ישתלבו בחוויה של המבקר במקום.

יש פה הזדמנות, למנף
משאב ארכאולוגי חקלאי,
למטרת חינוך ומורשת עם
עוגן ויוזמה של קהילה.